

14. Див.: Тарановский Ф.В. Энциклопедия права. – СПб, изд-во "Лань", 2001. – С. 371.
15. Див. там саме.
16. Див. там саме.

УДК 341.2:340.15(315)

М.В. Топильницький

**ВИТОКИ ІНСТИТУТУ
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАННЯ
ДЕРЖАВ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ**

У статті розкриваються історичні передумови виникнення інституту міжнародно-правового визнання держав від часів династії Хань у Стародавньому Китаї до Віденського конгресу.

Ключові слова: *міжнародно-правове визнання, державний суверенітет, міжнародні відносини, Тридцятирічна війна, Велика французька революція, юрисдикція, міжнародні конфлікти, Віденський конгрес.*

В статье раскрываются исторические предпосылки возникновения института международно-правового признания государств со времен династии Хань в Древнем Китае до Венского конгресса.

Ключевые слова: *международно-правовое признание, государственный суверенитет, международные отношения, Тридцатилетняя война, Великая французская революция, юрисдикция, международные конфликты, Венский конгресс.*

The article exposes the historical background of the institute of international legal recognition of States since the Han Dynasty in ancient China to the Congress of Vienna.

Key words: *international legal recognition, state sovereignty, international community, Thirty Years War, the Great French Revolution, jurisdiction, international conflicts, Congress of Vienna.*

*Держава повинна визнаватися
як природний союз, як витвір
природи, а не людини...*

Аристотель

За висловлюваннями Аристотеля, як і взагалі за поглядами греків, людина – громадянин держави є дійсно людиною, людина без держави не має значення, як частина не має значення без цілого. Тому у греків вся увага державного апарату і громадян спрямована на збереження добробуту, щастя цілого, тобто держави, а не її частин –

однієї людини. В умовах сьогодення ситуація докорінно змінилася, оскільки людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, що знайшло своє закріплення в конституціях багатьох країн світу. Проголошення незалежності Косово, Абхазії та Південної Осетії, призвело до активізації етнічних спільнот, які прагнуть незалежності, виходячи за межі культурно-національних автономій. У зв'язку з цим закономірним є розвиток процесів самоідентифікації у світі (соціально-психологічний процес усвідомлення соціальною групою своєї тотожності, єдності усіх членів на основі будь-яких ознак) та прагнення до самовизначення представників етнічних спільнот, які раніше мирно співіснували в межах автономій у складі існуючих держав.

У сучасних умовах актуальним стало дослідження питань, пов'язаних з основоположними принципами міжнародного права і тих його інститутів, які сприяють виходу на міжнародну арену нових держав [12, с. 3].

Для встановлення змісту особливостей виникнення інституту міжнародно-правового визнання держав на сучасному етапі розвитку міждержавних відносин нам необхідно звернутися до поняття держави в міжнародно-правовому контексті. Держава є носієм державного суверенітету, саме вона виступає основним суб'єктом міжнародного права, опосередковує і контролює величезну кількість взаємозв'язків між усіма іншими учасниками міжнародних відносин. Ця правова категорія лежить в основі інституту міжнародно-правового визнання держав, яке є безпосереднім об'єктом нашого дослідження. У зв'язку з цим жодне сучасне суспільство не може існувати без утворення держави, яка об'єктивно необхідна для організації його внутрішнього і міжнародного життя, тобто наявності суверенітету. Як суб'єкт міжнародного права суверенна держава не може повноцінно існувати без її міжнародно-правового визнання як рівноправного учасника міжнародного співтовариства.

Держава – це політична організація суспільства, яка забезпечує його єдність і цілісність, здійснює за допомогою апарату державної влади управління справами суспільства, реалізує суверенну публічну владу, яка надає праву загальнообов'язкове значення, гарантує права і свободи людини і громадянина, законність і правопорядок; це суверенна політико-правова територіальна організація публічної влади соціально неоднорідного суспільства [2, с. 39-40]. Це визначення держави видається нам не повним, оскільки в ньому відсутня зовнішня складова, яка полягає в тому, що держава характеризується не тільки

верховенством влади всередині держави, але й незалежністю в зовнішній політиці. З цього можна зробити висновок, що для існування держави як політичної організації суспільства необхідне міжнародно-правове визнання держави як рівноправного суб'єкта міждержавних відносин. В цьому полягає нерозривний зв'язок понять держави, державного суверенітету та міжнародно-правового визнання держав.

Сформулювати загальне поняття держави, яке б відображало всі без винятку ознаки і властивості, характерні для кожного з її періодів у минулому, теперішньому і майбутньому часі, неможливо. Разом із тим, будь-яка держава володіє набором таких універсальних ознак, які виявляються на всіх етапах її розвитку. Такими ознаками є територія, населення, публічна влада, що включає апарат держави, який втілює в життя рішення публічної влади.

Однак останнім часом все частіше в практиці саме міжнародних відносин стала виділятися ще одна з ознак держави, що стала невід'ємною, наявність якої є визначальним при вирішенні питання про міжнародно-правове визнання держави як суб'єкта міжнародного права - це відповідність існуючому світовому порядку, що встановлюється провідними державами світу.

Світовий порядок - система міжнародних відносин, що склалася між державами на основі договірних зобов'язань [10, с. 63]. У випадку невідповідності нової держави існуючому світовому порядку, вона не визнається світовим співтовариством держав та опиняється в міжнародній ізоляції (Придністровська Молдавська Республіка).

Існуючий світовий порядок в особі провідних держав, які зацікавлені в його підтримці, будується на засадах постійності та стабільності основних складових. Але елементи міжнародної системи, які складають світовий порядок, знаходяться в динаміці та змінюються у часових та просторових межах, і, відповідно до цього, збільшується циклічність змін елементарного складу підсистем міжнародних систем. Кількість держав, гравців на міжнародній арені, постійно змінюється в різні історичні періоди. У цих змінах світового співтовариства держав простежується певна закономірність, вони припадають на переломні моменти історій, коли постає питання про територіальні межі більшості держав у регіоні. Саме в ці моменти історії перегляду підлягають основні принципи взаємин між державами світового співтовариства. Із появою у ньому нових держав виникає загроза існуючому світовому порядку, і в цьому випадку на арені з'являється інститут міжнародно-правового визнання держав як інструмент впливу на нові держави, які не відповідають політико-правовій спрямованості

провідних держав світу. Як тільки складові міжнародної системи змінюються, неминуче виникають потрясіння. Наприклад, Тридцятирічна війна (1618-1648 рр.) стала першою загальноєвропейською війною, яка на той час закріпила новий баланс сил на континенті [6, с. 411]. Найбільше від війни виграла Швеція, посилилась могутність Франції. Німеччина ж і надалі залишилась роздробленою. Все більш помітну роль в економіці й політиці Європи стали відігравати Англія та Данія. Тридцятирічна війна стала початком формування сучасної державної системи. Події Французької революції (1789-1799 рр.) розглядаються в сучасній історії міжнародних відносин тому, що вони мали і мають велике міжнародне значення, а також впливають на суспільну думку сьогодні, стали відправним пунктом переходу до національних держав, що визначаються наявністю спільної мови і культури. Війни XX ст. були пов'язані з розпадом Австро-Угорської імперії (1919 р.), однієї з наймогутніших в Європі та Османської імперії (1299-1923 рр.), яку здебільшого на європейському континенті називали Оттоманською імперією, стали викликом, пов'язаним із претензіями на панування в Європі і кінцем колоніального строку.

Європа ніколи не мала умов, сприятливих для створення нової, що забезпечує мир, політичної організації, які склалися напередодні Віденського конгресу (1814-1815 рр.), завдяки краху наполеонівської імперії. Народи, що брали участь у боротьбі проти Наполеона, прагнули відновлення своїх суверенних державних прав [4, с. 18-19]. Німці, італійці, поляки і багато інших народів боролися за незалежність та свободу. Але виникає питання про те, чи можна визнати найкращим засобом для здійснення цих благих намірів рішення ізолювати Францію, провести поділ, погоджуючись лише з власною вигодою. Хоча багато дослідників говорять про те, що з моменту проведення Віденського конгресу зовнішня політика стала співвідносити народи з державами - звідси термін "міжнародні відносини", але ще багато часу цей вислів матиме лише юридичне, а не фактичне значення.

Протягом XIX ст. поява хоча б однієї нової держави (Германська імперія) супроводжувалася військовими діями - війнами. Друга світова війна стала чинником виходу на міжнародну арену близько ста нових держав. Розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік (1922-1991 рр.), Югославії (1946-1990 рр.), Чехословаччини (1918-1992 рр.) спричинив за собою виникнення близько двадцяти нових суб'єктів міжнародного права. За умови такого міжнародно-правового врегулювання принципу самовизначення народів, виникнення нових держав буде відбуватися і надалі, а тому постає питання про їх між-

народно-правове визнання.

Неможливо точно визначити часові та просторові межі виникнення інституту міжнародно-правового визнання держав, оскільки це мало свої особливості в різних куточках світу. Але слід зазначити, що його витоки походять із давніх часів.

Від започаткування первісних міжнародних контактів людських суспільств, а згодом і з розширенням сфери міжнародних відносин, виникла необхідність у чіткому визначенні меж власної юрисдикції. Це перш за все стосувалось територіального поширення влади і породжувало проблему визначення статусу різних територій. Територіальні питання досить тісно пов'язані з інститутом міжнародно-правового визнання держав. Територіальні конфлікти між державами Стародавнього світу виникали через боротьбу за більш вигідні в економічному плані землі або за контроль над торговельними шляхами з одного боку, і за розширення чи встановлення в певних межах державних кордонів з іншого. Виникла потреба визначення процедури вирішення подібних конфліктів, встановлення статусу територій і визнання верховенства влади (юрисдикції), формулювання чітких правил і процедури їх встановлення. Як зазначає український дослідник історії міжнародного права О.В. Буткевич: "На Стародавньому Сході визначенню кордонів приділялось першочергове значення в договорах і царській документації. А в листах щодо поточних відносин найбільш частою згадкою є територія" [1, с. 255].

Договори у формі мирних угод у давнину містили елементи міжнародно-правового визнання держав, але в більшості випадків сторонами договору виступали монархи, а відтак договір констатував владу монарха над певною територією. Елементи інституту міжнародно-правового визнання держав зустрічаються в договорах і царській документації Стародавнього Китаю. Основні періоди в історії Стародавнього Китаю традиційно носять назви династій і царств: Шан (або Ін) - XVI - XI ст. до н. е.; Чжоу і Чжаньго - XI - III ст. до н. е.; Цинь - 221 - 207 рр. до н. е.; Хань - 206 р. до н. е. - 220 р. н. е. [9, с. 32].

Так, договір 162 р. до нашої ери оголошував Хань і Сюнну сусідніми рівноправними державами. Договір відкрив нову сторінку в міждержавних відносинах Стародавнього Китаю.

Є два основних типи відносин між державами, що характеризували цивілізацію Стародавнього Китаю: перший тип - рівноправність держав, забезпечений "клятвеними договорами", укладеними перед духами, другий тип - наявність заручників. Це звичайна форма у відносинах Ханьської імперії із сусідніми країнами. Заручники свід-

чили про те, що країни, з яких вони походять, підкоряються імператору.

Наприкінці II ст. в імперії спалахнуло повстання "жовтих пов'язок". Повстанці виступали проти несправедливих порядків "Синього неба" (символ імперії Хань). Жовті пов'язки символізували "Жовте небо" – державу загального добробуту. Стотисячні лави повстанців кілька років воювали з імперською армією. Нарешті повстання придушили, але сили імперії Хань також були виснажені.

Відповідно до офіційної ідеології Стародавнього Китаю зазначених періодів, тільки Серединна імперія мала ознаки суверенної держави. В той час як всі інші держави, що оточували імперію, не визнавалися рівними. Відповідно до цього вважалось, що тільки перші сім держав не потребують визнання з боку імперії. Всі інші нерівноправні державні утворення мали бути визнані імператором. Якщо визнання потребувала "варварська держава", то вона могла набути державного статусу лише в разі згоди її правителя та увійти до складу імперії як її частини. Така практика є характерною для періоду імперії Чжоу (1122-256 рр. до н. е.). На той час на території Китаю існували сім великих державних утворень та безліч дрібних. Ситуація змінюється лише у 220 році, коли Ханьська імперія розпалася на три нових державоподібних утворення: Вей – на півночі; Шу – на південному заході; У – на низових землях Янцзи, в яких стали активно розвиватися феодалні порядки. В цей період, період панування міжусобиць, поряд із конфуціанською доктриною виникає думка про можливість існування політично і юридично незалежних держав [9, с. 36].

Як відзначає М. Хаддурі, кожна цивілізація прагнула розвинути в собі спільноту політико-правових одиниць – сім'ю країн, в той час як взаємовідносини між ними регулювалися низкою заснованих на звичаях норм і практик, а не були однією країною з одним органом влади та однією системою права [5, с. 21]. Оскільки в цьому випадку йдеться про об'єднання державоподібних утворень у "сім'ю країн", то вже можна говорити про існування певних елементів інституту визнання між членами родини та претендентами на вступ до вже існуючої "сім'ї".

Яскравими прикладами становлення та розвитку інституту міжнародно-правового визнання держав є міжнародні договори Стародавнього Єгипту. Наприклад, договір, укладений близько 1300 р. до н. е., між царем Хаттушілем та Рамзесом II. З часом розширювалася сфера міжнародно-правового регулювання договорів між державни-

ми утвореннями, до якої можна віднести: тимчасові союзи, кордони, шлюби тощо [11, с. 24]. Цей договір має особливе значення для встановлення історичних передумов виникнення інституту міжнародно-правового визнання держав Стародавнього Єгипту, оскільки не можливе досягнення миру між державами, про що йшлося в тексті договору без двостороннього визнання.

На території Стародавнього Сходу не існувало визначення принципу рівності суб'єктів міжнародного права. Характерним для Стародавнього Сходу був теократичний і кастовий устрій держав, якого не знала Європа.

З усіх держав, які прийнято відносити до Стародавнього Сходу, найтиповіші риси теократичної держави мала Індія. Виникнення перших державних утворень на території сучасної Індії належать до кінця II - початку I тисячоліття до н. е. Природні багатства Індії приваблювали як завойовників, так і торговців, що привело до розвитку міжнародних відносин, які стали характерними для країн Далекого Сходу та одним із вирішальних чинників становлення та розвитку інституту міжнародно-правового визнання держав [3, с. 1].

В Індії правили на основі священних Законів Ману. У зв'язку з кастовим устроєм Закони Ману забороняли під страхом жорстоких покарань будь-які стосунки з іноземцями, проте вони містили у собі настанови і приписи щодо гостинності для іноземців, що надавало релігійного відтінку актам визнання. Можна констатувати, що в ті часи в Індії набули розвитку норми посольського права [11, с. 32]. Що є, як ми знаємо, одним із існуючих видів "мовчазного визнання" держав - підтримання з державою дипломатичних відносин. Інші народи Стародавнього Сходу - перси, іудеї, фінікійці - керувалися у міжнародних відносинах такими ж поняттями, що й індуси.

Розвиток відносин у Стародавній Греції багато чим відрізнявся від країн Стародавнього Сходу, що вплинуло на розвиток міжнародного права та інституту міжнародно-правового визнання держав. Як у розумінні, так і в практиці визнання суб'єктів міжнародного права стародавні греки виходили із зовсім інших уявлень, їх основою було вчення про поліс, як самостійну територіальну і політичну одиницю, громадянами якої мали право бути лише вільнонароджені. Тільки вони користувалися всією повнотою прав та обов'язків.

В галузі міжнародного права для Стародавньої Греції періоду I тисячоліття до н. е. вже чітко виділялися право війни й посольське право. Говорячи про посольське право Стародавньої Греції, слід підкреслити, що греки не знали інституту постійного дипломатичного

представництва. Посольства найчастіше були одноразовими і вирішували конкретні проблеми [7, с. 4-8]. Це дає можливість говорити про існування в міжнародному праві Стародавньої Греції елементів визнання *ad hoc* (визнання на певний випадок).

Особливо цікавою є багатомісячна практика Римської держави, яка мала свої особливості у сфері міжнародних відносин. Стародавній Рим і особливо римське право відіграли, на думку багатьох учених, визначну роль у побудові сучасної доктрини міжнародного права.

Стародавній Рим об'єднав усі існуючі тоді держави під своєю верховною владою. Політична історія репрезентує дві істотно різні епохи, названі періодом республіканського правління і періодом імперії. Ці два періоди не схожі між собою як за структурою державного апарату, так і за соціальним характером, що знайшло відображення і в міжнародних відносинах Риму [3, с. 1].

За часів Республіки найважливіше значення для розвитку міжнародних відносин мали угоди римлян з іншими народами. Зовнішні відносини й укладення договорів належали до компетенції народних зборів і сенату. Але остаточне рішення з цих питань виносилося на зборах. Так, з дружніми народами уклалися мирові угоди. Проте з плином часу ставало дедалі більше нерівноправних договорів. Тут можна прослідкувати наявність елементів визнання *ad hoc* (визнання на певний випадок), аналогічного тому, що ми розглядали у Стародавній Греції. Це є результатом наслідування правових концепцій Стародавньої Греції.

За доби Київської Русі (IX-XIII ст.ст.) елементи інституту міжнародно-правового визнання держав мали місце у договорах 907, 911 та 945 рр. між Візантією та Руссю. Торговельні відносини між Візантією та Київською Руссю здавна відзначалися жвавістю. Укладення міжнародних договорів мало на меті надати відносинам між цими державами постійного мирного характеру, надати їм відповідну форму для запобігання випадків виникнення суперечностей, які природно виникали вже через великі культурні розбіжності. До того ж греки мало довіряли войовничим русинам, у зв'язку з чим за допомогою різних дипломатичних нюансів всіляко намагалися гарантувати спокій своїй країні. Руські послы та купці (гості), приїжджаючи до Константинополя, одержували від візантійського уряду особливе утримання, а саме "слібне" для послів на час їх перебування у місті та "місячину", згідно зі ст. 2 Міжнародного договору 945 р. [8, с. 59-60]. З метою уникнення можливості проникнення ворожого війська уряд Візантії ви-

магав від купців особливі "печатки", а згодом "грамоти" від Великого Князя. Якщо зазначене не пред'являлося – застосовувався арешт.

Крім того, слід звернути увагу на договори між князями XIV-XV століть, в яких були наявні елементи інституту міжнародно-правового визнання держав. За змістом ці документи визнавали незалежність кожного політичного утворення.

Враховуючи той факт, що елементи інституту міжнародно-правового визнання держав зустрічалися в окремих правових системах давнини, але в цілому визнання держав не мало широкого застосування. В першу чергу це пов'язано з тим, що тоді для переважної більшості людства типовою формою правління була імперія. За такої форми державного устрою не було ніякої зацікавленості діяти в межах міжнародної системи, імперії прагнули бути основою міжнародної системи, а відтак не потребували міжнародно-правового визнання.

Хоча визнання не надає якогось особливого правового статусу або правоздатності державі, проте має дуже важливе політичне значення. Певна кількість провідних держав міжнародного співтовариства прагне створити стійкий політико-правовий режим і зміцнити свої політичні позиції на міжнародній арені. Створення нової держави – переконливий доказ утворення нового політичного режиму на певній території та виникнення загрози існуючому політико-правовому режиму регіону. Тому саме інститут міжнародно-правового визнання держав – інструмент впливу на держави, що утворюються. У зв'язку з цим, з метою уникнення зловживань та безпідставного тиску на нові держави, доцільно було б врегулювати на міжнародному рівні інститут міжнародно-правового визнання.

Використана література:

1. Буткевич О.В. Міжнародне право Стародавнього світу. – К.: Україна, 2004. – 864 с.
2. Валінка К. Г. Теорія держави та права. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.
3. Гринчук О. Періодизація розвитку міжнародного права. – Л.: Бібліотека Гринчука, 2007. – С.1. – Режим доступу [електронний ресурс]. – <http://www.grinchuk.lviv.ua>
4. Дебидур А. Дипломатическая история Европы: Священный Союз от Венского до Берлинского конгресса (1814-1878). Перевод с французского. Том 1. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 482 с.
5. Дмитрієв А.І. Муравйов В.І. Міжнародне публічне право. Навча-

льний посібник. – К.: Юрінком Інтер. – 2000. – 560 с.

6. Зінченко А. Історія дипломатії: від давнини до початку нового часу. Навчальний посібник. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 564 с.

7. Митина С.И. Посольское право эпохи эллинизма // История государства и права. – 2005. – № 5. – С. 4-8.

8. Сергеевич В. Древности русского права: территория и население. – С. Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1909. – 420 с.

9. Скарпарі М. Древний Китай. – М.: АСТ Астрель, 2003. – 292 с.

10. Сухарева А. Я. Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 704 с.

11. Тищик Б.Й. Історія держави і права Стародавнього світу. – Л.: Світ, 1999. – 384 с.

12. Фельдман Д.И. Признание в современном международном праве. – М.: Международные отношения, 1975. – 258 с.

УДК 340.12

М.В. Монастирська

**■ ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ТОЛЕРАНТНОСТІ
В МІЖНАРОДНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ
ДОКУМЕНТАХ**

У статті розглядаються міжнародні нормативно-правові документи, в яких закріплено принцип толерантності, зокрема міжнародні стандарти правоохоронної діяльності. Наведено детальну класифікацію діяльності поліції. Особливу увагу приділено Роттердамській Хартії "Охорона правопорядку силами поліції в поліетнічному суспільстві" від 1 червня 1996 р. Автор наголошує на актуальності її принципів для органів правопорядку у зв'язку з новими пріоритетами, обумовленими особливостями багатонаціональної держави.

Ключові слова: *толерантність, міжнародні нормативно-правові документи, міжнародні стандарти діяльності поліції, деонтологічні норми.*

В статье рассматриваются международные нормативно-правовые документы, в которых закреплён принцип толерантности, в частности международные стандарты правоохранительной деятельности. Приведена подробная классификация деятельности полиции. Особое внимание уделено Роттердамской Хартии "Охрана правопорядка силами полиции в полиэтничном обществе" от 1 июня 1996 г. Автор подчёркивает актуальность её принципов для органов правопорядка в связи с новыми приоритетами, обусловленными особенностями многонационального государства.

Ключевые слова: *толерантность, международные нормативно-правовые документы, международные стандарты деятельности полиции, деонтологические нормы.*